

HÁROM ÓMÓDI HATTYÚ

Pázmány Péter alakja a kortárs szépirodalomban

MACZÁK IBOLYA*

Pázmány Péter alakja – ha nem is gyakorta – fel-feltűnik a magyar szépirodalomban.¹ Az alábbiakban néhány olyan példát vizsgálok, amelyek a 20. század második felében idézték meg a „bíboros Cicerót”. A Csokonai Lili-szerzőséggel elhíresült Esterházy Péter-regény, a *Tizenhét hattyúk* 1987-ben, Báthori Csaba *Bestiarium literaricum* című gyűjteménye húsz évvel később, 2007-ben, Lackfi János *Három ómódi tánc* című verse 2009-ben² jelent meg nyomtatásban. Három különböző műfaj, eltérő stílus és igencsak különböző mértékű szakirodalmi és kritikai reflektáltság. Vizsgálódásaim során ennek ellenére azt tapasztaltam, hogy számos hasonló vonása van a három műnek – és legtöbb esetben ezek éppen Pázmányhoz kapcsolódnak.

Az első ilyen pont maga Pázmány alakja. Több szempontból is. Legszenbetűnőbb ezek közül a szövegalkotás, illetve stilizálás kérdésköre. Benyovszky Krisztián definíciója szerint a stilizálás nem más, mint „Olyan művészi törekvés, kifejezésbeli tendencia, intertextuális stratégia megjelenése az irodalomban, amely »sajátjaként« használja fel, illetve alkalmazza korábbi stílusok (szerző, csoport, irányzat, korszak) jellegadó vonásait. Közben – elsősorban legalábbis – nem azok »restaurálását« célozza meg, hanem egy tudatos, nagyon is racionális művelet során a kiemelt (valamilyen szempontból jellegzetesnek, tipikusnak tartott) elemekből konstruál egy stilisztikailag egységes szöveget, egy-egy szerzőt, írói csoportosulást, műfajt megidéz, bizonyos mértékig imitáló formációt.”³ Ezen „munkafolyamat” állomásait és aspektusait természetesen az Esterházy-művel kapcsolatban vizsgálta eddig a szakirodalom: filológiai, nyelvészeti, hermeneutikai

* A szerző az MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja. Munkáját az OTKA K 101571 számú pályázata támogatta.

¹ Vö. *Pázmány Péter-bibliográfia*, összeáll. ADONYI Judit, MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2005 (Pázmány Irodalmi Műhely – Bibliográfiák, katalógusok, 1) [a Pázmány-kultuszra vonatkozó tételek]; HARGITTAY Emil, *A Pázmány-kultuszhoz = Pázmány Péter és egyeteme*, szerk. KRÁNITZ Mihály, MACZÁK Ibolya, Bp., PPKE, 2010, 11–13.

² Kortárs, 2009. november, 20–21.

³ BENYOVSKY Krisztián, *Modor vagy dialógus?: Szempontok az irodalmi stilizáció értelmezéséhez*, Tiszatáj, 2003, 87.

szempontból is elemezték.⁴ Tanulságos lenne a másik két mű esetében is szisztematikusan elvégezni ezeket, ám ez jelen írás kereteit meghaladja.⁵

Érdeemes azonban elidőzni három – eddig mindhárom mű tekintetében – kevesebb figyelmet kapott szemponton: egyrészt Pázmány névalakjára, a három mű felsorolás-jellegére, amelyben Pázmány helyet kap, harmadrészt a bűn-büntetés fogalmakörére, amelynek révén mindhárom műhöz kapcsolódik Pázmány.

„[...] az univerzum végtelenségében, valamint az emberi létezés megszámlálhatatlan külső és belső összetevője, alakítója, eszköze, megjelenése között a listázás (enumeráció, felleltározás, tartalmi-alaki rokonuláson alapuló egymás mellé rendelés, összegyűjtés) a kaotikus szétesettség, beláthatatlanság érzete helyébe a kontextualizáló viszonyrendek barátságosabb, otthonosabb képzetét léptetheti” – fogalmazta meg Tarján Tamás *A lista mámore* című Umberto Eco-könyvről írt ismertetésében.⁶ Nem tagadható az sem, hogy a listák felfedezése, megismerése ugyancsak egyfajta antropológiai örömet kínál. Esetünkben azonban ezen felül listák elemzése és értelmezése sajátos elemzési szempontot ad Pázmány alakjának értelmezéséhez is.

Esterházy könyve tizenhét hattýúból, tizenhét fejezetből áll. Ebből a tizenhatodik – az *inventárhattyú* – tizenhét tételből, s ezek közül a tizenhatodik – a (*tizenhét hattýúk*) – ismét tizenhétből.⁷ Az inventárium, vagyis a leltár második tétele Pázmány Péter, kötetbeli írása szerint (*pázmány péter*). Amennyiben a leltározás fenti szabályai szerint próbáljuk értelmezni szerepét, a következő eredményre jutunk: a kötet második fejezete az *Édesapámhattyú*, a (*tizenhét hattýúk*) második szava pedig (a kiadvány eredeti írásmódja szerint) a MAGVETŐ. Amennyiben kapcsolatot keresünk a három fogalom között, meg is találjuk, az apa (mint pater familias), a lelkiatya és a nemzőapa („magvető”) sajátos összhangban áll egymással.

A Pázmány Péterre utaló tétel ugyanakkor sajátos irodalmi formát és sajátos témakört hangsúlyoz a kötetben belül. Egyrészt az önvallomásszerű, naplószerű szövegrészekhez képest sajátos ez a monológ (még akkor is, ha az önvallomás keretein belül értelmeződik), hiszen más fejezetekhez képest megszólítottja van, mégpedig Pázmány Péter. Sőt, egy meglehetősen szabályozott beszédszituáció is körvonalazódik benne: mégpedig a gyónás. Sőt, egyfajta anti-gyónás: „Nem gyónásra gyöttem. Nem alitom, hogy gonoszágban förtőznék vagy bűnt cselekesznék, ugyan csak rosszat. Bizon viszont talám a rossz az méreatesb, hogy a bűn... Tudatlan vólnék. Nédd el beszédemet. De nem errül vagon szó, nem fölmentésért ravaszkomod. Beszélgetnék véled,

⁴ A teljesség igénye nélkül: Jolanta JASTRZEBSKA, *Archaizálás és intertextualitás (Csokonai Lili Tizenhét hattýúk)*, ItK, 1991, 48–62; TOLCSVAI NAGY GÁBOR, *Nyelv a magasban: A Tizenhét hattýúk nyelvszemlélete*, Alföld, 1994/7, 47–54; SELYEM ZSUZSA, *Archeológia és prómszám-technika a Tizenhét hattýúkban = Találunk szavakat: Válogatott írások Esterházy Péter műveiről, 1974–2008*, vál. PALKÓ GÁBOR, PÉCZELY DÓRA, Bp., Magvető, 2010, 95–113.

⁵ További kutatási feladatommak tekintem.

⁶ TARJÁN TAMÁS, *A mámor listája – Umberto Eco: A lista mámore*, 2010. május 21. <http://kultura.hu/main.php?folderID=1174&articleID=299978&ctag=articlist&iid=1> [Utolsó letöltés: 2013. március 6.]

⁷ Vö. SELYEM, *i. m.*, 108.

tiszta életű, nagy ember.”⁸ Vagyis a szöveg egyaránt „negligálja” a gyónást, amennyiben „megtagadja” annak formáját („csak beszélgetni jött”) és tartalmát (tagadja, hogy bűnt követett volna el), és végkimenetelét (nem kér feloldozást).

Báthori Csaba könyve – hasonlóan Esterházyéhoz – már műfajjelölésében is egy meglévő, régies műfaj a bestiarium megújítását célozza.⁹ Utóbbi szerző művében szintén sajátos szerkezetet ad: a könyvében szereplő (a Biblia és egy meg nem nevezett kritikus kivételével), csaknem hatvan írói arckép megrajzolása során a szerző egy-egy állattal rokonítja az érintettet, majd minden ilyen fejezetet stílusparódiával zár. Besorolása alapvetően kronologikus, bár kétségtelenül a huszadik századi (sőt, a kortárs) szerzők vannak többségben nála. Még érdekesebb azonban, hogy besorolásában a Biblia után közvetlenül – az Esterházy-besoroláshoz hasonlóan második-ként! – Pázmány következik. (S hiányzik például olyan gyakorta parafrázeált szerző, mint például Balassi.) Ennek fényében Pázmány, mint egyfajta ősatya, a *Biblia* és a magyar irodalom közötti összekötő kapocsként jelenik meg.

Báthori irodalmi állattanában PÁZMÁNYPÉTER a szócikk címe, ami Pázmányt jelöli, mely a sajátos rendszertani besorolás szerint barna barokk barátkeselyű. Jóllehet a valódi monachusok szerzetesi öltözékre emlékeztető tollcsuklyájuk miatt kapták ezt a nevet, Pázmány inkább olyan jellemzői miatt, melyek révén „szívesen furdalja a más lelkiismeretét”¹⁰ és „inkább csorrával tépáz, mintsem karmaival”.¹¹ Amint a fentiekből is kitűnik, ebben az esetben a hitvitázó, bűnostorozó Pázmány képét vetíti a szerző az olvasó elé. Érdekes módon – Esterházy-könyvhöz hasonlóan – a Báthori-szövegben is felmerül a „lista a listában” játék: „Van egy kis könyvecskéje, abban lajstromba szedi a vélt emberi gyarlóságokat, és rögtön hathatós panáceaikat is ajánl, elleneszerül.”¹²

Lackfi János verse első látásra is a táncversek – Kormos István *Karcos torokkal*, Szilágyi Domokos *Táncszó*, vagy a legismertebb: Nagy László *Táncbéli tánc-szók* című művének – hagyományát követi. Jobban szemügyre véve azonban *A három ómódi táncot*, a cím és a szerkesztettség az említettektől eltérő, sajátos hangsúlyt ad a versnek. Egyrészt azért, mert ez a vers nem egy, hanem három: azonos főcím alatt három alcímet (és természetesen három külön szövegrészt) tartalmaz. Egyfajta versciklusról beszélhetünk tehát, melynek szerkesztése ugyanazon listára, sorozatra utal, mégpedig a táncrendre. Ez már önmagában is egyfajta variációs lehetőséget sejtet. Míg az említett táncversek láthatóan egy-egy meg nem nevezett tánc ritmusában íródtak, addig Lackfi szövege tulajdonképpen egy adott témára

⁸ ESTERHÁZY Péter, *Tizenhét hattyúk*, Bp., Magvető, 1987, 88.

⁹ A bestiariumok hagyományosan a Physiologusra támaszkodó szimbolikus természetrajz-könyvek voltak, s mint ilyenek, főként az állatok és kövek Krisztusra, az emberekre és az ördögre vonatkozatható jelentését tartalmazták. Ebből adódóan fontos prédikációs segédeszköznek minősültek. vö. *Magyar katolikus lexikon*, főszerk. Diós István, I. Bp., Szent István Társulat, 1993, 797.

¹⁰ BATHORI Csaba, *Bestiarium literaricum*, Bp., Scolar, 2007, 10.

¹¹ *Uo.*

¹² *Uo.*

háromféle, alcímbe jelölt (tánc)ritmusban megírt variációkat jelent. A közös téma pedig nem más, mint az ördög, a bűn, illetőleg az ehhez való viszonyulás. A palotás, a kanásztánc és a keringő mind-mind más formában, ámde hasonló játékosággal ad számot arról, hogy bárha manapság már nem vigyázzák a lépteinket dörgő hangú hitszónokok, az ördög, a bűn éppen úgy szedi áldozatait ma is, mint Pázmány idejében:

„Régente	prókátor
Bömbölve	mennydörgött:
»Így ördög,	úgy ördög,
Miszlíkre	széttörtök!«
Manapság	azt tartják,
»Ej, hagyd el,	nincs ördög,
Itt sincsen,	ott sincsen,
Kámforrá	szétpörgött.«”

Igaz ugyan, hogy a hajdani bíboros neve csak a címbe jelenik meg – illetőleg sejtethető, hogy van némi köze a kanásztáncban említett bömbölő prókátorhoz – a kissé familiáris „Pázmány Péter uramnak” formában, de épp ily módon kap sajátos értelmet a versfüzér, mivel így Pázmánynak ajánlva, hozzá viszonyítva értelmeződik.

Benyovszky Krisztián szerint „a stilizálás folyamata alapvetően egy hermeneutikai aktus, a tradíció (tehát a hagyomány szövegeinek) ismételt megértésére irányuló erőfeszítés.”¹³ Összességében elmondható a három vizsgált alkotásról, hogy ez az erőfeszítés meglepő módon sok hasonló eredményt hozott. E művekben ugyanis – a nyilvánvaló különbségek ellenére – számos rokon vonás fedezhető fel: a sajátos lista-szerkezet, Pázmány nevének tipográfiai eszközökkel is alátámasztott variálása, valamint Pázmány alakjának valamiféle erkölcsi mérceként (a bűn és büntetés letéteményeseként) való szerepeltetése.

¹³ BENYOVSKY, *i. m.*, 87.